

ványok, valamint egyetemtörténeti feldolgozások (összefoglaló munkák, tanulmánykötetek, további önálló kötetek, tanulmányok és cikkek). A függelék Mudrák József munkája. A monográfiát félszázánál több fotó és számos táblázat teszi szemléletessé. A képanyagot Juha Enikő és Király Sándor közreműködésével ifj. Barta János szerkesztette.

A Debreceni Egyetem történetének korszerű összefoglalása az ezredfordulón történt újraegyesítés óta folyamatosan aktuális volt. Az alapítási centenárium tehát önmagában nem indokolta a kiadást, de jó alkalmat és kiváló marketing-szemponthoz kínált a szintézisre. A könyv sajtópremierje az egyébként is országos figyelmet keltő évfordulós ünnepségek fontos részét képezte. A monográfiában feltáruló intézmény-,

tudomány- és oktatástörténeti tények és folyamatok, a neves tudós személyiségek életpályái hűen ábrázolják a nemzetközi mércével mérve is magas szintű debreceni egyetemi képzés eredményeit. Számos iskolateremtő egyéniség teljes szakmai életútja e városhoz kötődik, mert az intézmény, minőségbiztosítási szempontból, minden időben elsőrangú professzorok megnyerésére törekedett.

A jelen sorok írója sokat köszönhet a Kossuth Lajos Tudományegyetemnek, illetve a Debreceni Egyetemnek. Itt szerzte első diplomáját (1992), itt doktorált (1998) és habilitált (2009). E recenzió főhajtás is egyben, az elismerés kifejezése egy olyan vitathatatlanul kiemelkedő értékű iskola előtt, amely éppen száz éve áll a magyar művelődés és oktatás szolgálatában.

Bolvári-Takács Gábor

Diszkrimináció / Emancipáció – Asszimiláció / Diszkrimináció

Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944.

I. kötet. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok

Szerkesztette Kovács István Gábor.

Összeállították: Kovács István Gábor – Kiss Zsuzsanna – Takács Árpád

Történeti Elitkutatások – Historical Elite Research 8.

ELTE Eötvös Kiadó 2012. 174 oldal

A főcím sokat sejtető, a kötet – akár tabu-döngetőként is értékelhető – felfogását mégsem tudja felfedni. Semlegesnek tűnik az első alcím is, hiszen a magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára aligha kínálta meglepetést. Kivéve, ha a szerkesztő ennek beosztását vallási, vagy éppen származási alapon határozza meg. Az 1848–1944 között kinevezett zsidó, vagy zsidó származású egyetemi tanárok adatainak csoportosítása, külön kötetekbe gyűjtése ugyanis éppen ilyen alapon történt. Ami mosta-

nában bizony könnyen maga után vonhatja, ha nem is a diszkrimináció, de a kirekesztés, a rasszizmus vádját. Hiszen manapság magának a zsidó jelzőnek a használata sokak – és sokszor jogos – érzékenységet keltheti fel, mivel azt mások – remélhetőleg mind ritkábban – maguk is bántó szándékkal veszik szájukra.

A kötet szerkesztője azzal is igyekszik munkája objektivitását megőrizni, hogy – az adattári jellegnek megfelelően – igyekszik távol maradni bármiféle

következtetés levonásától, s nem törekszik tudományosnak látszó értékelésre sem. A kötet első fejezetei (*Bevezetés a magyarországi egyetemi tanárok [1848–1944] életrajzi adattárának induló sorozatához; Az adattár címszavai; Rövidítések az adattárban*) az adatgyűjtés forrásairól, módszeréről, a közlés szempontjairól tájékoztatja az olvasót, míg a kötetet záró két fejezetből az első (*Táblázatok az adattár alapján*) a munkában szereplő 67 professzort állásukra vonatkozó legfontosabb adataik szerint csoportosítja. Az öt táblázat közül az első kettő név szerint sorolja fel őket (az egyik kinevezésük időrendjében, a másik ABC rendben), a további három részarányukat mutatja be az összes kinevezett egyetemi tanár között (korcsoportok, időszakok ill. egyetemek szerinti tagolásban). A kötetet záró, alig 12 lapnyi fejezet, amely csupán egyetlen szóval bővebb a kötet címénél (*Diszkriminációtól diszkriminációig. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok kinevezése Magyarországon 1944-ig*) történetiségében foglalja össze az izraelita vallású és a valamely keresztény vallásra áttértek esélyeit és lehetőségeit az egyetemi tanári kinevezésre, ill. a velük szemben támasztott (gyakran a vallásváltást magába foglaló) elvárásokat. A fejezet szerzője (aki nemcsak a jelen kötet, hanem egyúttal a tervezett sorozat szerkesztője is) itt is igyekszik a pusztán tényekhez tartani magát, amelyek azonban már súlyos következtetésekre készítetik az olvasót.

Mint minden precizításra törekvő munka szerzőjének, a jelen adattár összeállítóinak is számos nehézséggel kellett megküzdeni. Mivel a származáshoz, a gyakori vallás-, és szinte kivétel nélküli névváltoztatáshoz a szülők adatainak közlését is szükségesnek látták, gyakran szembesültek az ezekhez szükséges adatok hiányával. Máskor a felhasznált for-

rások ellentmondásai okoztak problémát. Legkönnyebbnek még az érintettek személyes adatainak feltárása mutatkozott, bár az ismertetett életutak terjedelme – a rendelkezésre álló adatok mennyiségi eltérései miatt – meglehetősen egyenetlenül alakult. Ez a különbség rendszerint annak volt függvénye, hogy az adott professzor kinevezése milyen körülmények között (akadálytalanul, vagy gátló, lassító tényezőkkel) ment végbe, vagy töltött-e be fontosabb közéleti szerepet a vizsgált tudós. Az anyaggyűjtés során felmerült nehézségeket az adatközlés szempontjait ismertető bevezető fejezetekből ismerhetjük meg. Az egyes professzorokról szóló részek adatgazdagságuk miatt jóval meghaladják bármely lexikon anyagát. A kötet elején az *Adattár címszavai* fejezet egész oldalon sorolja fel, hogy az összeállítók milyen adatokat tartottak szükségesnek közölni. (A részletesség jellemzésére: nemcsak a születés és elhalálozás helyét és időpontját találjuk meg, hanem azt is, hogy hol nyugszik a vizsgált professzor.) A család- ra vonatkozó adatokat az iskolai tanulmányok, a hivatali és tudományos előmenetel fokozatai, kitüntetések, tudományos egyesületek, szerkesztőségek tagsága, végül a jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltségek követik.

A zárófejezet kitér arra a két fő okra, amelyek nemcsak a hazai, hanem az egész európai történelemben akadályozták az izraelita vallásúak társadalmi érvényesülését. Az egyik a zsidóság középkori eredetű antijudaista ideológiai megkülönböztetése, amiből diszkriminációjuk következett. A másik az egyetemek vallási elkötelezettsége. A szerző ugyan ebben csupán a magyarországi helyzetre szorítkozik. A Pázmány Péter által alapított első hazai (nagyszombati, majd budai, végül pesti) egyetem jezsuita, majd (miután a rendet a 18. században

feloszlatták) katolikus beállítottsága valóban sokáig kizárt minden más vallású jelöltet (a protestánsokat is) a beiratkozástól. A jelenség mégsem egyedül hazai sajátosság, hiszen a 17–18. században a hazai reformátusokat nemcsak az egyetlen – említett – hazai egyetem tartotta távol magától, hanem a németországi lutheránus intézmények is, amelyek nem voltak türelmesek még egy másik protestáns vallás követőivel szemben sem. (Ezért lett a magyarországi diákok egyetemlátogatásának végcélja Hollandia.) Tény az, hogy a hazai egyetem katolikus vallási elkötelezettségén II. József türelmi rendelete (1781), és külön zsidó türelmi rendelete (1783) sem enyhített.

A zsidóság egyetemi katedrához jutásában sokáig különbséget jelentett, hogy izraelita vallású, vagy zsidó származású (de valamely keresztény vallásra áttért) jelölről volt-e szó, az utóbbiak előtt ugyanis hamarabb nyíltak meg a kapuk. Magyarországon először 1810-ben az izraelita vallásából katolikussá lett Keresztúry József történész kapott egyetemi tanári állást. Az evangélikus lelkészcsaládból származó Balassa János sebészorvos első nem katolikusként 1843-ban jutott professzori kinevezéshez. Az 1848-i forradalom, majd az azt követő neoabszolutizmus gyorsított a folyamaton, ha nem is látványosan. A zsidók közül még mindig csak az áttérteknek volt esélyük, bár közöttük már országos tekintélyt nyert, az utókor által is elismert professzorokat is találunk. Mint pl. a családjával 1837-ben katolizált Korányi Frigyes, aki már a 48-as ifjakhoz is csatlakozott, majd a szabadságharc idején honvéd orvosként szolgált, s 1866-ban kapott egyetemi tanári kinevezést. A kiegészítést követően Eötvös József rövid közoktatásügyi minisztersége négy éve alatt négy protestáns professzort nevezett

ki (köztük az 1864-ben reformátussá lett Vámbéry Ármin orientalistát). Az első izraelita felekezetű egyetemi tanárt Magyarországon 1872-ben nevezték ki, de még mindig nem a pesti, hanem a frissen alapított Kolozsvári Egyetemre. (A pesti tudományegyetem első izraelita tanára csak 1894-ben jutott katedrához.)

A kötet szemléletesen mutatja be, hogy hogyan növekedett a dualista korban fokozatosan az izraelita vallású és a zsidó származású professzorok száma és aránya a professzori karon belül, majd milyen törést hozott a két háború közötti időszak. 1900–1915 között kapott katedrát az 1848–1944 között működött összes izraelita vallását megtartó egyetemi tanár fele (10 fő). A Bethlen-érában, Klebelsberg minisztersége idején viszont izraelita egyetemi tanárt már nem neveztek ki, csak zsidó származásút, 8 főt, az ebben az időszakban professzorságot kapott összes tanár 4,1 %-át. A Horthy kor második felében már nemcsak izraelita felekezetű tanárt nem neveztek ki, hanem zsidó származásút is csak egyet. A kötetben vizsgált közel teljes évszázadot tekintve a 67 tárgyalt professzor az összes kinevezett egyetemi tanár (1044) 6,4 %-át adta. Közülük 22-en őrizték meg eredeti vallásukat (2,1 %), a többség (44 fő, 4,2 %) vagy maga tért át, vagy már szülei döntöttek új vallásukról. (A maradék egy fő az izraelita vallás elhagyása után felekezeten kívüli maradt.) Az 1912-ben alapított Debreceni Egyetem meglehetősen szerény számokkal szerepel ezekben a kimutatásokban. A kötet mindössze három kinevezett zsidó származású professzoráról tud (a jogász Jászi Viktor és Kiss Géza 1914-ben, az ókortörténész Alföldi András 1923-ban kapott kinevezést).

Az adattárban minden tudományág képviselője megtalálhatja a maga szakterületének érintett tudósait. Olyanokat,

akikről eddig is ismert volt, hogy zsidók (vagy zsidó származásúak), s olyanokat is, akikről ezt eddig legfeljebb szűkebb szakmai körökben tudták. A recenzió szerzője kénytelen bevallani, hogy több meglepetés is érte. A tudományban köztudott volt, hogy a múlt (a 19/20.) századforduló kiemelkedő történész generációjában több zsidó (vagy olyan származású) tudós volt (Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Fraknói Vilmos, Goldziher Ignác, Marczali Henrik.). A legutóbbi évtizedekben azt is olvashattuk, hogy az áttért Marczali – ennek generációnak is legkiemelkedőbb tagja – professzori kinevezése származása miatt késett, s ugyanezért rekedt meg az akadémia levelező tagjából rendes taggá való befogadása. Azt azonban, hogy ebben a késleltetésben – igaz, szakmai féltékenységi miatt – éppen Ballagi Aladár játszotta a döntő szerepet, nemigen szokták emlegetni. Ahogyan azt sem, hogy a II. világháborút követő korszak hosszú ideig akadémiái elnökséget betöltő orvosáról, Rusznyák Istvánról sem, hogy hogyan nyilatkozott a vele együtt a deportálásból Horthy kormányzó beavatkozásával kimentett Purjesz Béláról (ugyancsak orvos), amikor annak kényszernyugdíjazását és tanszéke megszüntetését úgy kommentálta, hogy az „a klerikális reakció egyik gócpontja”. (Mindketten katolizáltak.)

A harmincnál is több szempontot tartalmazó életrajzi leírások után nemigen lehetne további adatokat, részleteket hiányolni a kötetből. Esetleges, de semmiképpen sem kirívó hibáit kifogásolni pedig tisztességtelen lenne. A recenzens azonban hadd említsem egy – saját egyeteméhez kapcsolódó – sajnálatos hiányt. Ha nem is életrajzi címszót, de a bevezetőben vagy a záró fejezetben rövid említést érdemelt volna az 1918 szeptemberében IV. Károly király által professzorrá

kinevezett izraelita vallású Vészi Gyula orvos (élettan). Igaz, ő – bár 1918. október 19-én részt vett az orvoskar megalakulását kimondó ülésen – 1919 januárjában bekövetkezett halála miatt oktatói tevékenységét nem kezdhette meg, királyi kinevezése mégis fontos kordokumentum. Halála után ugyanis 1944-ig a Debreceni Egyetemen nem működött izraelita vallású egyetemi tanár. Ami talán a nem debreceni olvasónak is hiányozhat – bár ez a kötet céljai közé nem is kerülhetett be –, az valamiféle nemzetközi összehasonlítás. Tudjuk, hogy a 18. század vége óta nagyszámú zsidó költözött Magyarországra a Habsburg Monarchia más tartományaiából, elsősorban Galíciából, akik azután jelentős szerephez jutottak a gazdaságban, a művészetekben és a tudományban is. A jelen kötet nem túl hízelgő képet fest magyarországi befogadásuk egyik hivatalos részletéről, egyetemi érvényesülésükről. Kérdés lehet azonban, hogy ez valóban csak nálunk ment-e ilyen nehezen? Voltak-e olyan európai országok – és melyek azok –, amelyekben az izraelita vallásúak, vagy legalább az áttértek számára hamarabb megnyíltak az egyetemek katedrái? Tudjuk, hogy a 18. századi neves kameralista tudós, a katolizált Joseph Sonnensfels a bécsi egyetemen már 1763-ban professzori állást kapott, a dualizmus korszakában pedig Bécsben több zsidó, vagy zsidó származású professzor is működött, de vajon hogyan viszonyultak esélyeik, majd arányuk a magyarországiakéhoz?

Az adattár nyilván elsősorban a kutatók érdekeit szolgálja, de nemcsak az ő érdeklődésüket keltheti fel. Mivel leírásai a hasonló jellegű, de szigorúan csak tényeket közlő, és ennek következtében szárazabb lexikonbeli életrajzoktól eltérően színesek, számos olvasmányos részletet tartalmaznak, remélhetőleg a tudománytörténet iránt érdeklődő nem szak-

mabeli olvasók is haszonnal forgathatják. Akárcsak a sorozat tervezett többi köte-

tét, amelyek majd a többi vallás professzorait veszik számba.

Ifj. Barta János

**Varga Zsuzsanna: Az agrárlobbi tündöklése és bukása
az államszocializmus időszakában.**

Budapest, Gondolat Kiadó, 2013. 296 oldal

A szocialista korszakkal kapcsolatban használatos ugyan a lobbifogalma, anélkül azonban, hogy tisztázódott volna milyen módon értelmezhető ez az angol-szász területről átvett fogalom egy teljesen más politikai közegben. Varga Zsuzsanna – a 20. századi magyar agrártörténet jeles kutatója – évek óta foglalkozik a pártállami rendszerben zajló érdekérvényesítési folyamatok feltárásával. Korábbi munkája során a hatalom és az agrártársadalom közötti érdekkonfliktusokat, interakciókat kutatta a Kádár-korszakban. Vizsgálódásai rámutattak arra, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése – 1956 tanulságai és a vállalt életszínvonal-politika miatt – az 1960-as évek elején kénytelen volt figyelembe venni, tolerálni bizonyos paraszti érdekeket. Abban, hogy ezek a kényszerű és csak átmeneti időre szánt engedmények hosszabb időre fennmaradtak, sőt állandó elemévé váltak a magyar agrárpolitikai gyakorlatnak, nagy szerepet játszott, hogy megjelent egy közvetítő a hatalom és a parasztság között. Ez volt az ún. agrárlobbi.

Az agrárlobbi megjelenését általában a korai Kádár-korszakhoz szokás kötni. Varga Zsuzsanna könyvéből kiderül, hogy Nagy Imre első miniszterelnöksége sokkal nagyobb jelentőségű volt e téren, mint ahogy az feltételezhető volt. Egyrészt a lobbifő követelései már ekkor megfogalmazódtak. Így például az iparral

szembeni hátrányos megkülönböztetés felszámolása, a parasztság életszínvonalának javítása, a hazai adottságoknak megfelelő üzemszervezet kialakítása, a piac részleges rehabilitálása, stb. Másrészt az 1953 decemberében elfogadott mezőgazdaság-fejlesztési program a szovjet mezőgazdaság kritikátlan másolása helyett a magyar adottságok figyelembe vételével vázolta fel a kibontakozás útját. A megvalósításra már nem maradt kellő idő, de a program kidolgozásában résztvevő politikusok és szakemberek Nagy Imre menesztése után sem tagadták meg az új szakasz agrárpolitikáját. Nagyrészt ez magyarázza, hogy az agrárlobbi történetében 1956 nem jelentett igazi törést, amit jelez, hogy 1957 közepén nyilvánosságra hozták és a pártvezetéssel is elfogadtatták programjukat. Varga Zsuzsanna több interjúalánya is megerősítette, hogy az agrárlobbi az egész Kádár-korszakban úgy tekintett az 1957-es Agrárpolitikai Tézisekre, mint hivatalos, érvényben lévő agrárpolitikai programra.

A következő fejezetben szerző azt követi nyomon, hogy hogyan sikerült megvédeni a programot a Dögei Imre földművelésügyi miniszter körül csoportosuló dogmatikusok támadásaitól. Az agrárlobbi két központi személyiségének Fehér Lajos és Erdei Ferenc számított. A Fehér által betöltött pozíciók egyértelművé tették, hogy a párt legszűkebb